

*Гнатенко К. В.,**кандидат юридичних наук,**головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення**та контролю у сфері нотаріату управління з питань нотаріату**Головного територіального управління юстиції у Харківській області*

ЄДНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ – ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У статті досліджено єдність і диференціацію як один із ключових принципів у праві соціального забезпечення, який виступає однією з вагомих методологічних особливостей права соціального забезпечення та характеризується тим, що законодавство про соціальне забезпечення виходить з єдності вимог до всіх громадян під час виникнення у них суб'єктивного права на відповідні види соціального забезпечення. Зроблено висновок, що диференціація сприяє єдності, а єдність створює умови для диференціації, тобто, вони органічно доповнюють одне одного та покладені в основу загального принципу соціальної справедливості. Зокрема, даний принцип відображає наявність єдиних концептуальних засад розвитку права соціального забезпечення, необхідність його сталості, стабільності та універсальності, а також необхідність урахування (а) різних соціальних ризиків, які зумовлюють правові наслідки для особи у сфері соціального забезпечення, і (б) особливостей, потреб та інтересів осіб, які потребують адекватного захисту з боку суспільства та держави. Водночас єдиною концептуальною, конституційно-правовою основою виступає право на соціальний захист. Даний принцип діє у всіх формах та видах соціального забезпечення, утворюючи їх різноманітність та доступність для всіх громадян, які цього потребують, на мінімальному, але достатньому рівні для всіх осіб, незалежно від їх трудового (страхового) стажу та розміру середньомісячного доходу, та на вищому рівні для тих, хто активно брав участь у соціально-корисній діяльності.

Ключові слова: населення, соціальне забезпечення, принцип, єдність, диференціація.

Постановка проблеми. Соціальне забезпечення населення є невіддільним елементом системи прав і свобод людини та громадянина демократичної правової держави. В основу соціального забезпечення покладено загальноправові та галузеві принципи, які складають сутність його правового регулювання, а також дозволяють виявити спрямованість державної соціальної політики, визначити подальші шляхи розвитку та реформування системи соціального забезпечення населення України. Як зазначає В.О. Гончаров ці принципи відіграють важливу роль у становленні й розвитку соціального забезпечення, а саме: (а) служать засадами об'єднання окремих правових норм у єдину логічну систему; (б) дають змогу вирізнити специфічні ознаки відповідної галузі; (в) дають можливість ретельно і змістовно усвідомити смисл конкретної норми, що стосується соціального забезпечення, й визначити загальну спрямованість і головні тенденції його розвитку; (г) допомагають правильно розуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та його взаємозв'язок з економікою, соціальною

політикою держави, правосвідомістю громадян; (д) виступають підґрунтям для здійснення тлумачення правових норм, особливо у випадках, коли нормативні акти містять суперечності [1, с. 40].

Одним із провідних у галузі права соціального забезпечення виступає принцип єдності та диференціації у соціальному забезпеченні населення України, який пронизує всю систему законодавства у розглядуваній царині та характеризується нерозривним зв'язком єдності й диференціації. Такий взаємозв'язок не тільки передбачає взаємне протиставлення, а й вимагає забезпечення єдності з допомогою диференціації, а диференціації – з допомогою єдності. Ця теза є підтвердженням більш загального філософського положення про співвідношення конкретного й загального: конкретного немає без загального, загальне – без конкретного й за певних умов конкретне переходить у загальне [2, с. 237–239].

Єдність і диференціація у праві соціального забезпечення були предметом дослідження багатьох вчених, а саме Н.В. Антип'євої, Є.В. Астраханцева, В.А. Ачаркан, Н.Б. Болотіної, І.Л. Бомбергера, Ю.В. Васильєвої, Т.З. Гарасиміва, І.В. Гушин, М.Л. Захарова, Т.В. Колєсник-Омельченко, С.М. Прилипка, А.В. Скоробагатська, Б.І. Сташківа, В.М. Толкунової, Е.Г. Тучкової, І. Хомич, О.М. Ярошенка та інших.

Мета статті полягає в характеристиці провідного, одного з ключових принципів соціального забезпечення – єдності та диференціації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для глибокого розуміння сутності та практичного значення принципу єдності й диференціації в соціальному забезпеченні слід визначити етимологічне значення термінів «єдність» і «диференціація», а також проаналізувати погляди науковців щодо цього явища у соціальному забезпеченні. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови категорію «єдність» визначає, як (1) тісний зв'язок, згуртованість, цілісність, неподільність; (2) поєднання в одному цілому, нерозривність зв'язку; (3) схожість, цілковита подібність; (4) спільність чого-небудь, зосередженість чогось в одному місці; термін «диференціація» – як поділ, розчленування чого-небудь на окремі різні елементи [3, с. 497, 289].

Єдність і диференціація є однією із вагомих методологічних особливостей права соціального забезпечення та характеризується тим, що законодавство про соціальне забезпечення виходить з єдності вимог до всіх громадян під час виникнення у них суб'єктивного права на відповідні види соціального забезпечення. Як зазначає І. Хомич, принцип єдності в соціальному забезпеченні населення означає, що в Україні діють єдині

законодавчі правила реалізації права на соціальне забезпечення, єдина система формування соціальних фондів; принцип же диференціації вказує на те, що розміри соціальних виплат залежать від різних чинників та умов [4, с. 188].

На переконання І.В. Гуцина, єдність і диференціація умов та правових норм про соціальне забезпечення характеризуються тим, що законодавство про соціальне забезпечення виходить з єдності вимог до всіх громадян під час виникнення у них суб'єктивного права на відповідні види соціального забезпечення. Цю єдність визначено природою соціального забезпечення, економічною основою системи соціального забезпечення. Норми законодавства про соціальне забезпечення мають тенденцію до посилення єдності регулювання суспільних відносин у галузі соціального забезпечення. Це проявляється в тому, що вже в даний час багато видів соціального забезпечення надаються громадянам незалежно від їх правового положення й роду суспільно-корисної діяльності [5, с. 98].

З даною точкою зору можна погодитися, хоча тільки частково. Зокрема, те, що одним зі складників принципу єдності соціального забезпечення є встановлення однакових умов для виникнення права на певний вид соціальної виплати, є цілком обґрунтованим, оскільки, дійсно, всі громадяни згідно з Конституцією України мають рівні права та є рівними перед законом. Таким чином, законодавство встановлює рівні можливості для всіх громадян, які потрапили в подібні життєві умови (настав однаковий страховий випадок) отримати соціальну допомогу або інший вид чи форму соціального забезпечення. Так само правильно й те, що для всіх громадян право на соціальне забезпечення виникає за однакових умов та підстав. Однак твердження про те, що в сучасних умовах спостерігається тенденція до зростання тих видів та форм соціального забезпечення, виникнення право на які не залежать від попередньої трудової або іншої суспільно-корисної діяльності громадян, є помилковою, оскільки напрями реформування системи соціального забезпечення свідчать про інше. Зокрема, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції подальшого проведення пенсійної реформи» одним із пріоритетних напрямків такої реформи є створення умов для формування та впровадження системи недержавного пенсійного забезпечення. Для цього планується здійснити такі заходи: (1) розширити напрями інвестування пенсійних активів за наявності сприятливих умов на фондовому ринку та макроекономічної стабільності; (2) уніфікувати порядок оцінки пенсійних активів та визначення розміру пенсійних накопичень у системі недержавного пенсійного забезпечення та обов'язковій накопичувальній пенсійній системі, впровадження щоденного розрахунку чистої вартості пенсійних активів та вартості одиниці пенсійних внесків (активів) за єдиною методикою; (3) призвести програми добровільного пенсійного забезпечення, виконання яких регулюється окремими законодавчими актами, у відповідність з вимогами Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»; (4) визначити послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів як послуги з недержавного пенсійного забезпечення та поширити на них порядок оподаткування, передбачений для аналогічних послуг тощо [6]. Пріоритетними напрями реформування системи соціального забезпечення є створення умов для розширення диференціації форм та видів соціального забезпечення, за одночасного

збереження єдиного державного підходу до рівності громадян та їх праву на достатній та достойний рівень життя.

Цікавою є думка Т.В. Колеснік-Омельченко, яка, досліджуючи принцип єдності та диференціації в пенсійному забезпеченні, переконана, що єдність правового регулювання виявляється у загальності вихідних та ключових положень правового регулювання, взаємозв'язку прав та обов'язків суб'єктів пенсійних правовідносин. Водночас єдність принципів правового регулювання пенсійних правовідносин і норм права не виключає диференціації, тобто відмінностей у правовому регулюванні пенсійного забезпечення окремих категорій пенсіонерів у певних умовах, оскільки, диференціація є об'єктивно необхідною з огляду на існування в державі різноманітних груп соціально незахищених громадян [7, с. 491]. Тобто, ознакою єдності є загальність ключових положень відповідної галузі права, а критеріями диференціації виступають окремі умови соціального забезпечення.

Оскільки єдність і диференціація пронизують всю систему норм права соціального забезпечення, їм притаманна універсальність як принципу права. У кожному випадку надання соціального забезпечення, призначення чи то пенсій, чи то соціальних допомог, надання соціального обслуговування завжди необхідно враховувати як загальні, так і спеціальні засади соціального забезпечення. Як зазначає І.С. Ярошенко, принцип універсальності означає забезпечення фізичних осіб у всіх випадках непрацездатності й втрати джерел до існування не з їх вини чи понесення додаткових витрат в обставинах, які держава вважає соціально значущими. Одночасно, на думку автора, нормативні акти передбачають диференціацію видів, умов і рівня (норм) названого забезпечення залежно від низки соціально значущих обставин, що характеризують, зокрема, суб'єктивні властивості особи та її сім'ї (стать, вік, сімейний стан, наявність утриманців тощо), трудову діяльність (тривалість трудового (страхового) стажу, розмір заробітної плати), характер зазначеної діяльності (зайнятість на підземних роботах, роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці, специфіка професії), місцевість, де живе людина (гірські населені пункти), нужденність. На обсяг прав у сфері соціального захисту населення впливають норми, що встановлюють додаткові права для окремих категорій громадян [8, с. 29].

Стабільність як ознака принципу права також властива єдності та диференціації у праві соціального забезпечення. Вона проявляється в їх тривалому існуванні (незмінюваності), про що свідчить аналіз джерел права соціального забезпечення в історичному ракурсі. Джерела права соціального забезпечення на різних етапах розвитку України містили як загальні так і спеціальні норми, що є проявом досліджуваного принципу, відповідне їх поєднання спостерігається і за сучасних умов.

Єдність – це щось спільне, однакове для всіх (насамперед, право на соціальне забезпечення, право на достатній рівень життя тощо). В основу ж диференціації можуть бути покладені різноманітні критерії, яких у сфері соціального забезпечення може бути багато, але найбільш поширеним є поділ усіх умов та підстав на об'єктивні й суб'єктивні. Як зазначає Г.С. Скачкова, критерії диференціації можуть мати об'єктивний характер – це природно-кліматичні умови, шкідливі, важкі та особливо шкідливі умови праці, або залежати від суб'єктивних властивостей учасників правовідносин, наприклад, фізіологічних особливостей, стану здоров'я (жінки, неповнолітні, інва-

ліди). Диференціація в соціальному забезпеченні передбачена залежно від цілої низки соціально-значущих обставин. Найбільше значення надається такому критерію диференціації, як трудова діяльність [9, с. 276].

Поряд з цим, як суб'єктивні, так і об'єктивні критерії можуть поділятися на окремі підстави та умови, які в сукупності складають систему критеріїв диференціації соціального забезпечення. Науковці виділяють різні умови та підстави або інші обставини, покладені в основу диференціації. Найбільш поширеними у відносинах соціального забезпечення критеріїв диференціації правового регулювання є (а) трудова діяльність (специфіка умов праці та професії та так далі); (б) місцевість, де виконувалася робота (служба) або живе людина; (в) суб'єктивні особливості людини та її сім'ї (стать, вік, стан здоров'я, причини непрацездатності, наявність дітей та їх число і тому подібне); (г) матеріальне становище [10, с. 124]. До цих критеріїв також можна й віднести тривалість трудового (страхового) стажу, розмір оплати праці або страхових внесків.

Розглядаючи питання законодавчого закріплення досліджуваного принципу, слід зазначити, що у законодавстві України з соціального забезпечення принцип єдності не передбачений в жодному з актів. Хоча законодавче визначення цього принципу ми можемо зустріти в Бюджетному кодексі України [11], де принцип єдності бюджетної системи України означає, що єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності. Що ж до принципу диференціації, то він міститься в Законах України «Про загальнооб'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (принцип диференціації розмірів виплати допомоги по безробіттю залежно від страхового стажу та тривалості безробіття), «Про загальнооб'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (принцип диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві).

Підтримуючи позиції інших науковців, які займалися дослідженням даної проблематики, вважаємо за необхідне на законодавчому рівні закріпити принцип єдності та диференціації у соціальному забезпеченні населення України, особливо визначити єдині критерії та способи диференціації у сфері соціального захисту. Оскільки не визначені на рівні загального закону критерії єдності і диференціації, встановлюються у кожному акті довільно, а це, зі свого боку, порушує принцип рівності прав людини та громадянина, встановлений у Конституції України та загальноновизначених міжнародних актах.

Отже, принцип єдності в соціальному забезпеченні це: (а) єдиний державний підхід до правового регулювання правовідносин у цій сфері; (б) єдина державна політика, зокрема єдність цілей, принципів, гарантій тощо; (в) однакова можливість (конституційне право) у всіх громадян на достатній рівень життя та розвиток своєї особистості. Ця єдність визначена природою соціального забезпечення, економічною основою системи соціального забезпечення. Норми законодавства про соціальне забезпечення мають тенденцію до посилення єдності регулювання суспільних відносин в галузі соціального забезпе-

чення. Це проявляється в тому, що вже в даний час багато видів соціального забезпечення надаються громадянам незалежно від їх правового положення і роду суспільно-корисної діяльності [12, с. 98].

Щодо принципу диференціації в соціальному забезпеченні, то його практичне значення полягає в тому, що держава створює такі умови для отримання права на соціальне забезпечення, за яких враховуються не тільки об'єктивні чинники, які впливають на настання страхового випадку або потрапляння особи в складну життєву ситуацію, а й суб'єктивні чинники, які залежать від бажання та зусиль кожної окремої особи, спрямовані на підвищення рівня своєї соціальної захищеності під час працездатного періоду та відвернення або зниження фінансової неспроможності в непрацездатному віці чи під час настання іншого страхового випадку. Хоча цей принцип визначений не в усіх законодавчих актах, що регулюють ту чи іншу форму або вид соціального забезпечення, однак, певною мірою він присутній у сферах правовідносин із соціального забезпечення. Так, одним із видів соціального забезпечення, в якому принцип диференціації виражений найбільше (в розумінні наявності значної кількості критеріїв диференціації), є державне пенсійне забезпечення.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можемо констатувати, що єдність і диференціація є одним із ключових принципів у праві соціального забезпечення, який пронизує всю систему законодавства у цій царині. Диференціація сприяє єдності, а єдність створює умови для диференціації, тобто, вони органічно доповнюють одне одного та покладені в основу загального принципу соціальної справедливості. Зокрема, даний принцип відображає наявність єдиних концептуальних засад розвитку права соціального забезпечення, необхідність його сталості, стабільності та універсальності, а також необхідність урахування (а) різних соціальних ризиків, які зумовлюють правові наслідки для особи у сфері соціального забезпечення, і (б) особливостей, потреб та інтересів осіб, які потребують адекватного захисту з боку суспільства та держави. Водночас єдиною концептуальною, конституційно-правовою основою виступає право на соціальний захист. Даний принцип діє у всіх формах та видах соціального забезпечення, утворюючи їх різноманітність та доступність для всіх громадян, які цього потребують, на мінімальному, але достатньому рівні для всіх осіб, незалежно від їх трудового (страхового) стажу та розміру середньомісячного доходу, та на вищому рівні для тих, хто активно брав участь у соціально-корисній діяльності.

Література:

1. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.05; ІДП НАН України. Київ, 2011. 199 с.
2. Керимов Д.А. Философские проблемы права : моногр. Москва : Мысль, 1972. 470 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун» 2004. 1140 с.
4. Хомич І. Поняття і система принципів соціального забезпечення населення України. *Публічне право*. 2013. № 3 (11). С. 182–189.
5. Гушин І.В. Право социального обеспечения : учеб.-метод. комплекс в 2-х ч. Гродно : ГрГУ, 2011. 418 с.
6. Про схвалення концепції подальшого проведення пенсійної реформи : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 2009 р. № 1224-р. *Офіційний вісник України*. 2009. № 81. Ст. 47.

7. Колеснік-Омельченко Т.В. Співвідношення єдності та диференціації в законодавстві про пенсійне забезпечення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 487–492.
8. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 232 с.
9. Скачкова Г.С. Расширение сферы действия трудового права и дифференциации его норм: моногр. Москва : МГИУ, 2003. 316 с.
10. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России : учеб. 2-е изд., испр. и перераб. Москва : Изд-во БЕК, 2002. 560 с.
11. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50-51. Ст. 572.
12. Право социального обеспечения : учебно-методический комплекс : в 2-х ч. / под общей ред. И. В. Гущина. Гродно : Гр.ГУ им. Я. Купалы, 2011 Ч. 1. 541 с.

Gnatenko K. Unity and differentiation are the basis of social security

Summary. The article studies unity and differentiation as one of the key principles in the right of social security, which is one of the important methodological peculiarities of the right to social security and is characterized by the fact that social

welfare legislation proceeds from the unity of the requirements to all citizens in the event that they have a subjective right on the appropriate types of social security. It is concluded that differentiation promotes unity, and unity creates conditions for differentiation, that is, they organically complement each other and are based on the general principle of social justice. In particular, this principle reflects the existence of a single conceptual framework for the development of the right to social security, the need for its sustainability, stability and universality, as well as the need to take into account (a) the various social risks that lead to legal implications for a person in the field of social security, and (b) needs and interests of individuals who need adequate protection from society and the state. At the same time, the only conceptual, constitutional and legal basis is the right to social protection. This principle operates in all forms and forms of social security, making them diverse and accessible to all citizens who need it, at a minimum but sufficient level for all persons, regardless of their work experience (insurance) and average monthly income, and for more a high level for those who actively participated in socially useful activities.

Key words: population, social security, principle, unity, differentiation.